Зотов И. Константин Иванов – пейзаж ăсти / И. Зотов // Тăван Атăл. – 1979. - № 9. – С. 75-90.

...ăшпĕр сценăсем пачах ...мар пек туйăнаççĕ. Сă... ...Яковлевпа Булочникова ...мĕн тума кирлĕ пул...ра! Тахçан Яковлев хăй ...ира çӳренине аса ил... унăн ĕмĕчĕ çитнине ...! Анчах çав аякри ассо... ...пьесăна вулакан е куракан тавçăраймасан та пултарать.

Каларăмăр ĕнтĕ, Н. Терентьев паллă драматургсенчен пĕри. Ку статьяра эпир пачах та унăн юлашки вăхăтра сцена çине тухнă «Тин çеç çуралнисем» тата «Çиçĕм хыççăн аслати» пьесисене тиркесе тăкас тĕллев тытман. Ятлисенчен ытларах ыйтаççĕ тенĕрен çеç вĕсем пирки хамăр шухăша кĕскен те пулин каласа хăварасшăн пултăмăр. Эпир Н. Терентьевăн пултарулăхĕ пьесăран пьесăна ӳссе пынине, чăваш драматургийĕнче хăйсен вăйлăран вăйлă енĕсемпе тарăн тымар янине курасшăн.

Ипполит ИВАНОВ.

КОНСТАНТИН ИВАНОВ — ПЕЙЗАЖ ĂСТИ

... литератури классикĕ Конс... Васильевич Иванов çырнă ...енисене хамăр филологсем ... союзлă республикăсемпе со... ...ă çĕршывсенчи литературо... те тимлесех тĕпчеççĕ. Çакă ...н поэзине ытти халăхсем ...тне илсе юратнине пĕлтерет. ...х та ăнсăртран мар. Поэт ...роизведенийĕсенче тăван ха... ...рĕклĕн аталантарас пирки ... çивĕч ыйту патша тытăмĕн ...че нушаланнă ытти вак ха... те нумай шухăшлаттарнă. ...ĕрлех К. Иванов вĕсенче пĕ...лĕхе канăç паман хăшпĕр ... те çивĕччĕн хускатнă. Уй...илсен, çакă пуринчен ытла ...хи саманара пурне те пă... тăнă укçа-тенкĕ влаçне по...ллĕн сивлениче палăрнă.

...«Шуйттан чури» трагедийĕ... ...Нарспи» поэминче вăл çав ыл... влаçа пула этем хăйĕн пĕтĕм ...чĕпе нĕрне çухатнине, каш... тискерленсе кайнине çырса ...ă. Нарспи, чунтан хурланса, кайса кĕрейми тăванса, аш...не ӳпкелесе ятлать («Атте... сыпăк):

Мĕншĕн манăн кăмăла,
Çав юлашки кăмăла
Тумарăн-ши, аттеçĕм?
Халь пулмăттăм каплалла.
Мĕншĕн çапла ху хĕрне
Парса ятăн кашкăра?
Саншăн çав пур ырăлăх
Мĕн пурĕ те укçара...

Укçа-тенкĕпе мул влаçне пулах поэмăри гĕп геройсен, Нарспипе Сетнерĕн, кунçулĕ те пӳкле вĕçленет. Вулаканшăн вĕсемпе çавнашкал уйрăлма ытла та хурлăхлă. Çавăнпа та вăл Нарспипе Сетнере трагеди патне илсе çитернĕ ĕлĕкхи çăткăн саманана пушшех курайми пулать, пурнăçри тĕрĕсмарлăхсене урă ăстăнпа висе ăнланать, çав вăхăтри тискер йăла-йĕркесем çине тарăхса та йĕрĕнсе пăхать.

Поэт укçа-тенкĕпе мула хапсăнакан, çав сăхăлăха хăйсен пурнăç тĕллевĕ туса хуракансен хăрушла чунсăрлăхне, вĕсем этемлĕх общесвишĕн пачах та ют пулнине «Шуйттан чури» трагединче вăйлă сăнласа кăтартнă. Тăван шăллĕне укçашăн чиксе пăрахнă хыççăн акă мĕнле калать унăн пиччĕшĕ:

Мана мĕн пит кирлĕччĕ?
Укçа, укçа,—акă вăл!
Укçа пулсан, мул та пур,
Унтан урăх мĕн кирлĕ?
Ылттăн-кĕмĕл манăн вăл,
Ялти пуян эпĕ вăл!

Çак монологран та капитализм саманинче çынсене тискерлетсе янă обществăлла çыхăнусен вăрттăнлăхĕ уççăн палăрать. Пуясшăн, мул пухасшăн çăткăнланни, тăванлăх туйăмĕсене пăчлантарса, этем чун-чĕринче харлăхпа курайманлăхăн наркăмăшне чыхса тултарать. Поэт хăйĕн трагедийĕнче çырса кăтартнă ĕмĕтсĕрлĕхпе тискерлĕх вулакансене хумхантармасăр, шухăша ямасăр пултарайман, вĕсене çакăн тĕп сăлтавĕсене çывăхрах ăнланса çитме пулăшнă çеç те мар, хистенĕ те. Калас пулать, капитализм пуç пулса хуçаланнă саманан çак тĕпĕ-тымарĕпе киревсĕр енĕ чăваш хушшинче çеç мар, ытти халăхсен хушшинче те хăйĕн пĕтĕм нĕрсĕр кӳлепипе палăрса тăнă. Тепĕр майлă каласан, ку вăл ун чухнехи обществăллă хутшăнусен чи типлă, характерлă енĕ пулнă. Çапла вара интеллигенцин пысак пайĕ революцилле кĕрешӳрен уйрăлса кайнă реакци çулĕсенче Константин Иванов хăйĕн чи сулăмлă произведенийĕсемпе социаллă танмарлăхпа укçа-тенкĕ тĕнчине хирĕç тăни поэтăн творчествăллă хăюлăхĕпе пĕрлех вăл çав вăхăтри малта пыракан прогрессивлă интеллигенципе пĕр шухăшлă пулнине те уççăн кăтартса парать.

Каларăмăр ĕнтĕ, чăваш литератури классикĕн чĕрĕ çăлкуç пек хăватлăн тапса тăракан пултарулăхĕ çинчен критикăллă статьясем те, тĕпчев ĕçĕсем те нумай çырнă. Çапах та унăн поэтикăллă эткерлĕхĕнче пейзаж мĕнле вырăн йышăнни тата унăн идейăллă-эстетикăллă содержанийĕпе пĕлтерĕшĕ пирки хай халлĕн сăмах тапратни ку таранччен пулмарĕ те темелле. Çавăнпа та хамăр статьяра пирĕн поэт пултарулăхĕн, уйрăмах «Нарспи» поэмăн, çак енĕ çинче ытларах чарăнса тăрас килчĕ.

...хăшпĕр сценăсем пачах ...мар пек туйăнаççĕ. Сă... Яковлевпа Булочникова ... мĕн тума кирлĕ пул...ра! Тахçан Яковлев хăй ...йра çӳренине аса ил...лĕ унăн ĕмĕчĕ çитнине ...! Анчах çав аякри ассо... пьесăна вулакан е куракан тавçăраймасан та пултарать.

Каларăмăр ĕнтĕ, Н. Терентьев паллă драматургсенчен пĕри. Ку статьяра эпир пачах та унăн юлашки вăхăтра сцена çине тухнă «Тин çеç çуралнисем» тата «Çиçĕм хыççăн аслати» пьесисене тиркесе тăкас тĕллев тытман. Ятлисенчен ытларах ыйтаççĕ тенĕрен çеç вĕсем пирки хамăр шухăша кĕскен те пулин каласа хăварасшăн пултăмăр. Эпир Н. Терентьевăн пултарулăхĕ пьесăран пьесăна ӳссе пынине, чăваш драматургийĕнче хăйсен вăйлăран вăйлă енĕсемпе тарăн тымар янине курасшăн.

Ипполит ИВАНОВ.

КОНСТАНТИН ИВАНОВ — ПЕЙЗАЖ АСТИ

... литератури классикĕ Константин Васильевич Иванов çырнă ...енисене хамăр филологсем ..., союзлă республикăсемпе со... ...лă çĕршывсенчи литературо... те тимлесех тĕпчеççĕ. Çакă унăн поэзине ытти халăхсем ...атне илсе юратнине пĕлтерет. ... та ăнсăртран мар. Поэт произведенийĕсенче тăван ха... ...рĕклĕн аталантарас пирки ... çивĕч ыйту патша тытăмĕн ...ĕнче нушаланнă ытти вак хала... те нумай шухăшлаттарнă. ...пĕрлех К. Иванов вĕсенче пĕ...млĕхе канăç паман хăшпĕр ... те çивĕччĕн хускатнă. Уй... илсен, çакă пуринчен ытла ...хи саманара пурне те пă... тăнă укçа-тенкĕ влаçне по...ӳллĕн сивлениинче палăрнă.

... «Шуйттан чури» трагедийĕ... Нарспи» поэминче вăл çав ыл... влаçа пула этем хăйĕн пĕтĕм ...чĕпе нĕрне çухатнине, каш... тискерленсе кайнине çырса ... Нарспи, чунтан хурланса, кайса кĕрейми тăванса, аш...шне ӳпкелесе ятлать («Аттесыпăк):

Мĕншĕн манăн кăмăла,
Çав юлашки кăмăла
Тумарăн-ши, аттеçĕм?
Халь пулмăттăм каплалла.
Мĕншĕн çапла ху хĕрне
Парса ятăн кашкăра?
Саншăн çав пур ырăлăх
Мĕн пурĕ те укçара...

Укçа-тенкĕпе мул влаçне пулах поэмăри гĕп геройсен, Нарспипе Сетнерĕн, кунçулĕ те пӳкле вĕçленет. Вулаканшăн вĕсемпе çавнашкал уйрăлма ытла та хурлăхлă. Çавăнпа та вăл Нарспипе Сетнере трагеди патне илсе çитернĕ ĕлĕкхи çăткăн саманана пушшех курайми пулать, пурнăçри тĕрĕсмарлăхсене урă ăстăнпа вичсе ăнланать, çав вăхăтри тискер йăла-йĕркесем çине тарăхса та йĕрĕнсе пăхать.

Поэт укçа-тенкĕпе мула хапсăнакан, çав сăхăлăха хăйсен пурнăç тĕллевĕ туса хуракансен хăрушла чунсăрлăхне, вĕсем этемлĕх обществишĕн пачах та ют пулнине «Шуйттан чури» трагединче вăйлă сăнласа кăтартнă. Тăван шăллĕне укçашăн чиксе пăрахнă хыççăн акă мĕнле калать унăн пиччĕшĕ:

Мана мĕн пит кирлĕччĕ?
Укçа, укçа,—акă вăл!
Укçа пулсан, мул та пур,
Унтан урăх мĕн кирлĕ?
Ылттăн-кĕмĕл манăн вăл,
Ялти пуян эпĕ вăл!

Çак монологран та капитализм саманинче çынсене тискерлетсе янă обществăлла çыхăнусен вăрттăнлăхĕ уççăн палăрать. Пуясшăн, мул пухасшăн çăткăнланни, тăванлăх туйăмĕсене пăчлантарса, этем чун-чĕринче хаярлăхпа курайманлăхăн наркăмăшне чыхса тултарать. Поэт хăйĕн трагедийĕнче çырса кăтартнă ĕмĕтсĕрлĕхпе тискерлĕх вулакансене хумхантармасăр, шухăша ямасăр пултарайман, вĕсене çакăн тĕп сăлтавĕсене çывăхрах ăнланса çитме пулăшнă çеç те мар, хистенĕ те. Калас пулать, капитализм пуç пулса хуçаланнă саманан çак тĕпĕ-тымарĕпе киревсĕр енĕ чăваш хушшинче çеç мар, ытти халăхсен хушшинче те хăйĕн пĕтĕм нĕрсĕр кӳлепипе палăрса тăнă. Тепĕр майлă каласан, ку вăл ун чухнехи обществăлла хутшăнусен чи типлă, характерлă енĕ пулнă. Çапла вара интеллигенцин пысак пайĕ революцилле кĕрешӳрен уйрăлса кайнă реакци çулĕсенче Константин Иванов хăйĕн чи сулăмлă произведенийĕсемпе социаллă танмарлăхпа укçа-тенкĕ тĕнчине хирĕç тăни поэтăн творчествăллă хăюлăхĕпе пĕрлех вăл çав вăхăтри малта пыракан прогрессивлă интеллигенципе пĕр шухăшлă пулнине те уççăн кăтартса парать.

Каларăмăр ĕнтĕ, чăваш литератури классикĕн чĕрĕ çăлкуç пек хăватлăн тапса тăракан пултарулăхĕ çинчен критикăллă статьясем те, тĕпчев ĕçĕсем те нумай çырнă. Çапах та унăн поэтикăллă эткерлĕхĕнче пейзаж мĕнле вырăн йышăнни тата унăн идейăллă-эстетикăллă содержанийĕпе пĕлтерĕшĕ пирки хăй халлĕн сăмах тапратни ку таранччен пулмарĕ те темелле. Çавăнпа та хамăр статьяра пирĕн поэт пултарулăхĕн, уйрăмах «Нарспи» поэмăн, çак енĕ çинче ытларах чарăнса тăрас килчĕ.

I

К. В. Иванов литература ӗҫӗнче пуҫламаш утӑмсем тунӑ вӑхӑтрах хайне реализмлӑ пейзажӑн ӑста художникӗ пек кӑтартса панӑ. «Нарспи» поэма умӗн вӑл ҫутҫанталӑкӑн картинисене сӑнласа виҫӗ сӑвӑ ҫырнӑ. Вӗсем—«Ешӗл вӑрман айккипе...», «Кӗркунне», «Ҫилсе ҫитрӗ ҫуркунне». Сӑмахран, «Ешӗл вӑрман айккипе...» сӑвӑра пурӗ те сакӑр йӗрке кӑна. Апла пулин те, вӗҫӗ-хӗррисӗр йӗри-тавралӑхӑн капмарлӑхӗпе ытарайми илемне чӑн пурнӑҫри пек чӗррӗн сӑнласа кӑтартнӑ. Сӑвва вуланӑҫем куҫ умне ҫутҫанталӑкӑн пысӑк панорами тухса тӑрать. Вулакан унӑн илемне—сип-симӗс ҫулҫӑллӑ вӑрман хӗррипе кукӑрӑлса иртекен ҫырмана, ун шывӗпе тӗрӗ тӗрлесе вылякан хӗвел ҫутине, тӑрӑ шыв ӑшӗнче кӑвак пӗлӗт чӑпӑл туса чӳхеннине курать те, илтет те («ҫырма юхать кӗрлесе»), ҫав вӑхӑтрах ӑна пӗтӗм чун хавалӗпе те туять. Вулакан хӗпӗртесе каять, мӗншӗн тесен лирикӑллӑ геройӑн «мӗнпур ҫут тӗнче ташланине, сикнине, савӑннине» курса хӑйӗн те ташласа ярасси, ача пек сиккелесе вылясси, савӑнасси килет. Сӑвӑ ҫутҫанталӑк вӗҫӗ-хӗррисӗр аслӑ та пӗр-пӗтӗм пулнине, унта пӗчӗк ҫӑлкуҫ та, юханшыв та, хӗвел шевли те, йывӑҫ-курӑк та, этем те—пурте, пурте пӗр-пӗринпе килӗшӳллӗ ҫыхӑннине кӑтартса парать. Кунта виҫӗ япала—шыв, тӳпе, хӗвел—сӑввӑн идейӑллӑ-композициллӗ шӑнӑрӗ пулса тӑнӑ та, вӗсем таврари ытти мӗнпур япаласене хӑйсем патнелле магнит пек туртса ҫывхартаҫҫӗ.

Ҫутҫанталӑкӑн чӗрӗ сӑн-сӑпачӗпе тапса тӑракан хӑвачӗ уйрӑмах «Нарспи» поэмӑра туллин те витӗмлӗн ӳкерӗннӗ. Вулакан унта Атӑлпа Урал тӑвӗсем хушшинчи йӗрӗ-тавралӑхӑн тӗрлӗ вӑхӑтри—ҫуркуннехи, ҫуллахи, кӗркуннехи е хӗвел тухнӑ чухнехи, кӑнтӑрлахи, ҫӗрлехи,—улшӑнса-ылмашӑнса пыракан картинисене чӑн пурнӑҫри пек курса тӑрать, ҫывӑххӑн та тӑрӑннӑн туять.

Поэма ҫутҫанталӑка куҫа ачашлакан, кӑмӑла килентерекен ытарайми тӗссемпе сӑнласа кӑтартнинчен пуҫланать. Ытла та ҫывӑх, калама ҫук хаклӑ-мӗн поэтшӑн хӑйӗн тӑван енӗн илемӗ. Акӑ, вулакан умне вӑрман ӑшӗнче, хӑвӑрт ыткӑнса юхакан тӑрна куҫӗ пек тӑрӑ юханшыв хӗрринче ларкан Силпи ятлӑ чӑваш ялӗ шӑвӑнса тухать. Унта:

Ҫырма юхать кӗрлесе
Аслӑ ялӑн ҫумӗпе.
Хӗвел, тӗрӗ тӗрлесе,
Вылять унӑн шывӗпе.
Тӑрӑ шывӑн ӑшӗнче
Кӑвак пӗлӗт явӑнать,
Ватӑ йӑмра тайӑлса
Тӗсне пӑхса савӑнать.
(«Силпи ялӗнче» сыпӑк.)

Тӳрех каламалла, хӑйӗн ҫуралнӑ ҫӗршывне вӗҫӗ-хӗррисӗр юратакан, ҫутҫанталӑкри пулӑмсемпе мӗнпур япаласен диалектикӑллӑ ҫыхӑнӑвне тарӑннӑн туйса ӑнланакан поэт-художник чӗринче ҫеҫ унти тавралӑх ҫинчен ҫакӑн пек чуна тытса илекен йӗркесем шӑранса кӗвӗленме пултарнӑ. Кунта пӗрпӗтӗм ҫутҫанталӑкӑн ӳкерчӗкӗсене пӗр-пӗринчен ниепле те уйӑрма ҫук, ҫав вӑхӑтрах харпӑр хӑй тӗллӗн те пурӑнакан тӑватӑ миниатюрӑллӑ картинӑна куратпӑр. Пӗринче поэт ял ҫуммипе шавлӑн кӗрлесе юхакан ҫырмана ӳкерсе парать. Ӑна эпир хамӑрӑн куҫ ытамне илетпӗр ҫеҫ мар, унӑн мӗн ӗмӗртенхи пӗрешкелтерех сассине те илтетпӗр. Кун хыҫҫӑнхи миниатюрӑра шывра хӑйӗн шевлисемпе тӗрӗ тӗрлесе вылякан хӗвеле, виҫҫӗмӗшӗнче шыв ӑшӗнче йӑлкӑшса-ҫуталса выртакан тӗпсӗр кӑвак тӳпене куратпӑр. Юлашки картининче вулакан умне, шыв хӗрринелле тайӑлса, тӗсне-сӑнне пӑхса савӑнакан ватӑ йӑмра сӑнарӗ тухса тӑрать. Ҫав харпӑр хӑй тӗллӗн пурӑнакан ӳкерчӗксем, пӗрпӗринпе килӗшӳллӗн пӗрлешӗнсе кайса, ҫутҫанталӑкӑн хӑйне уйрӑм пысӑк пайне панорамӑласа кӑтартаҫҫӗ.

Литература критикинче «Нарспи» поэмӑн тӗп шухӑшне икӗ тӗрлӗ ӑнлантаракансем пулчӗҫ. Пӗрисем произведени пуҫламӑшӗнче ҫутҫанталӑка, йӗри-тавралӑха илемлӗн сӑнласа кӑтартни поэтшӑн пуринчен ытла вулакан кӑмӑлне юрама, ӑна чи малтанхи йӗркесенченех чӗлӗртсе кӗрсе кайма кирлӗ пулнӑ пек шутларӗҫ, поэма пуринчен ытла халӑх сӑмахлӑхӗн витӗмӗ ҫинче никӗсленнӗ пек курчӗҫ, Силпи ялӗнчи хӑма витнӗ, «кантур пек» ҫуртсене, «чӗнтӗрленӗ тӑрӑллӑ» сарӑ хапхасене асӑннинче вара К. Иванов ӗлӗкхи чӑваш ялне идеализацилес енне сулӑннӑ майлӑ та ӑнлантарма пӑхрӗҫ. Теприсем,—сӑмахран, Г. Хлебников критик,—кунпа килӗшмерӗҫ, «Нарспире» ҫакна ҫирӗплетсе калама сӑлтав паракан материал ҫук тесе хирӗҫлерӗҫ. Чӑнах та, поэма ҫутҫанталӑкри йӗри-тавралӑха, Нарспипе Сетнер ҫуралса ӳснӗ Силпи ялне чуна тытса илмелле илемлӗ сӑнласа кӑтартакан картинӑсемпе пуҫланать (поэт ҫакна йӑлтах ӑста художник чунӗпе туйнӑ); чӑнах та, поэмӑра халӑх поэзийӗн чӗрӗ сӗткенӗ кашни строфарах, ӑна ҫичӗ сыпӑклӑ силлабика виҫипе ҫырнӑ таранах. вӑйлӑ тапса тӑрать (чӑваш халӑх сӑмахлӑхне калама ҫук лайӑх пӗлнӗ К. Иванов унӑн сиплӗ ҫӑлкуҫӗ айккинчен пӑрӑнса иртме [illegible] райман); ҫапах та кунта эпир [illegible] та чӑн пурнӑҫпа ҫыхӑнман [illegible] лӑ илеме, уйрӑмах тата [illegible] ваш ялӗн пурнӑҫне ытлашши [illegible] летсе сӑнланине, е тата унӑн [illegible] кӗсӗ халӑх поэзийӗ кӑна пулнин[illegible] мастпӑр. «Пурӑнӑҫсем, ах, [illegible] ха «аслӑ Силпи ялӗнче», [illegible] пуянсем кӑна пурӑнмаҫҫӗ [illegible] та «тӗнӗ пек чӳречеллӗ» хур[illegible] сенче нуша тӳсекенсем пур. [illegible] ран, Сетнерӗнех ав «икӗ вӑйлӑ [illegible] сӗр», «урхамах пек лашисӗр, [illegible] ҫӗнчи «пӗчӗкҫеҫҫӗ» пӳртсӗр нимӗн те ҫук.

«Нарспи» поэма чи малтан[illegible] циаллӑ тарӑн пӗлтерӗшлӗ, [illegible] манизмлӑ классикӑллӑ произ[illegible] Вӑл, К. Иванов хӑй пурӑннӑ [illegible] ра пичетленсе тухса, халӑх [illegible] че питӗ хӑвӑрт сарӑлни, ӑна [illegible] ӗҫҫыннисем ал-хапӑл юрат[illegible] шӑнни ҫав ылханлӑ саманан[illegible] мӗнпур тӗрӗсмарлӑхшӑн, ҫын[illegible] ҫапа мулшӑн хирӗҫтерсе ярса, [illegible] ҫыранӑн икӗ енне сирсе тӑрат[illegible] ҫавна пула тӗнчере пурнӑҫри [illegible] синкекпе хӗн-асап хӑйсен п[illegible] лепипе хуҫаланнӑшӑн вирлӗн [illegible] ҫупса яни пулнӑ. Чыспа юра[illegible] рӗслӗхпе ырӑ кӑмӑл—сутлӑх [illegible] сем мар. Вӗсене укҫа-тенкӗлл[illegible] ма та, сутма та май ҫук. Акӑ [illegible] тӗп шухӑш патне илсе пырать [illegible] вулакана вилӗмсӗр произве[illegible] пе. Поэма хӑй вӑхӑчӗшӗн с[illegible] тӗм ҫӗр варринче вилӗ шӑнл[illegible] кӗртсе хаяррӑн кӗмсӗртетсе [illegible] аслати пекех пулнӑ. Вӑл чӑ[illegible] рарӑмӑнне ҫеҫ мар, пӗтӗм чӑ[illegible] лӑхӗн куҫне уҫнӑ, ӗҫҫыннин[illegible] пурнӑҫри ырӑнне ӑнланса ил[illegible] лӑшнӑ, пуҫ тавра шухӑшлатта[illegible]

Ҫутҫанталӑка илес пулсан, [illegible] ӑна мӗнле те пулин ытарлӑ [illegible] калас е халӑх пурнӑҫӗн уйрӑм [illegible] не ҫырса кӑтартас тӗллевпе [illegible] масть. Пейзаж картинисем п[illegible] унӑн идейӑллӑ-художествӑллӑ [illegible] зицине тарӑнраххӑн уҫса пам[illegible] нӑҫ ҫутҫанталӑк пекех кашни [illegible] рах улшӑнса, ҫӗнелсе, малалл[illegible] ланса пынине вулакана асту[illegible] систерсе тӑма кирлӗ пулнӑ. А[illegible] тен мар автор кунта биологи[illegible] кӑткӑс процессем пулса ирте[illegible] хӑтсене—ҫуркуннепе ҫуллахи [illegible] не—суйласа илнӗ. Кунпа пӗрл[illegible] ҫутҫанталӑк картинисене тӗп [illegible] сен шухӑш-туйӑмӗпе, савӑнӑҫ[illegible] хи-суйхипе, ӗҫпулӑмсен дина[illegible] вӗҫе-вӗҫӗн, пӗр-пӗтӗмлӗн те к[illegible] лӗн ҫыхӑнтарса пынӑ. Вӗсем [illegible] лаш илемӗшӗн мар, хӑй ӗм[illegible] шухӑшланӑ идеалсене ҫирӗпле[illegible] ма кирлӗ пулнӑ. Ҫав идеалсен[illegible] рине эпир Силпи тавра шӗнчи [illegible] пейзашӑн чаплӑ ӳкерчӗкӗсем [illegible] асра тытса юлатпӑр. Акӑ кам[illegible] вӑл:

çутă тĕнчере
çук та этемрен:
м çинче, çĕр çинче
пулса вăл тăрать...

этем вăй-хăвачĕпе ăс-
çутçанталăкăн вĕçĕ-хĕрри-
не хăй ырлăхĕшĕн тул-
усă курассине, пур çĕр-
ăслă та тирпейлĕ хуçи
енет. Шăпах çакăнта ни-
тăрать те ĕнтĕ *«Нарспи»*
аллă-философиллĕ пафо-
этеме, унăн хăватлă вăйĕпе
пурпĕр çĕнтерессине пĕтĕм
ĕненнине çӳлерех
ă йĕрке çеç мар, произ-
ти картинăсем те çирĕп-
ĕ. Çакă тĕлĕнмелле чи-
кулленхи ĕçне-хĕлне
чух та питĕ аван сисĕнсе тă-

тăрать, тумланать,
ĕçе тытăнать:
пурçăн çип илет те
юрла тĕрĕ тăвать;
леме ларать те,
шăрçа пек пулать,
хӳрелле ҫурçă йытă
кĕрет те пĕр тухать;
тĕртме ларать те
тарать ăсине;
тăрчă тытать те
тирет çĕррине;
çинчи кушакĕ
çăва пуçласан,
хатĕр хăнашăн
-ури çăмăлран...

ал ĕç тунине кăмăла хус-
сăнарлă çырса кăтартнă
лле хитре картинăпа поэ-
этеме унăн сăн-сăпачĕпе
çеç мар, юратса тунă ырă
илем кӳрет, тесе çирĕп-
вăл пĕр-пĕринчен уйăр-
пурне те пĕрле илсе пĕтĕ-
парать. Çын никам хуп-
е ирĕксĕрлемесĕр, чĕре
кăмăл еккипе ĕçлесен, унăн
те кал-кал та çыпăçуллă
тухать. Тĕнчере ун чунне пăр-
хĕстерекен, таптакан, алли-
çыхса тăракан вăй кăна кирлĕ
чухне этем пурне те пулта-
чухне, Горький калашле,
мăнаçлă янăрать». Çакăн
шухăш патне пырса туха-
поэмăри ырă сăнарсен ĕçне-
çырса кăтартнă йĕркесене ву-

ов, çутçанталăка тем тери
пулин те, унăн картинисемпе
çĕрте çеç, пуринчен ытла
Сетнер характерĕсене та-
уçса пама чи майлăрах
кăна усă курнă. Çут-
ытарайми ытамĕнче ӳссе
керсем, хăйсен пирвайхи
ратăвне те унăн арки çин-
керсем, вĕсем хăйсен хĕрӳл-
семпе те, ăстăн тĕлĕшĕн-
ни юн тумламĕпе, чун па-
йăркипе çутçанталăк ачисем. Çавăн-
па та К. Иванов юратнă геройĕсене
пейзажран, пурнăç хăвачĕ пур çĕрте
те сĕтеклĕн тапса тăракан тăван йĕ-
ри-тавралăхран уйăрммăн илсе сăн-
лама шутламан та, пултарайман та.

Поэмăри çутçанталăкăн пĕр-пĕр
самантри стихийăллă ĕçпулăмĕсем
тĕп геройсен çав самантсенчи чун-
чĕре хусканăвĕсемпе (савăнăçĕпе, та-
рăхăвĕпе, сисчӳлĕхĕпе, шухăш-туйă-
мĕпе т. ыт. те) ытла та килĕшӳллĕн
шайлашăнса пыраççĕ те, вулакан вĕ-
сем пурнăçăн пĕр-пĕринчен ниепле
уйăрса ярайми пĕр-пĕтĕм пайĕ пул-
нине çывăхрах та çывăхрах туйма
пуçлать. Тĕслĕхрен, «Çимĕк каçĕ» сы-
пăкăн пуçламăш йĕркисене кăна
илĕпĕр:

Шăнкăртатса шыв юхать
Çӳлĕ валак пуçĕнче,
Кĕмĕл пекех ялтăрать
Шывĕ хĕвел çуттинче.
Кĕмĕл мерчен тухьяпа
Сарă хĕрĕ шыв ăсать,
Сарă каччă калаçса
Хăй лашине шăварать.

Чимĕр-ха, идиллия кăна мар-и ку? Çиелтен пăхма, чăнах та, çапла пек çеç курăнать. Малалла вара мĕн? Вулар:

Çӳлĕ йăмра ăшĕнче
Кайăк юрлать юррине.

Кайăкĕ юрлать те-ха, анчах мĕн-шĕн йăмра ăшĕнче, юрри йĕри-тавралла савăнăçлăн янăраса кайса пурне те ,илтĕнмелле çĕрте мар? Ун-тан акă мĕн:

Лаши ĕçсе тăнăçем
Каччă калать сăмахне.

Çук, йăмра ăшĕнче пĕчĕкçĕ кайăк сасси кăна мар, каччин хăйĕн те— Сетнерĕн —сăмахĕсем хăйне çеç, — юрататех, ăнланатех пулсан, —хăйĕн пĕртен-пĕр Нарсине çеç илтĕнмелле тухаççĕ. Сăмахĕсем вара чĕрене çур-са кăларнăскерсем:

«Çапла вара, Нарспиçĕм,
Çук-шим манăн ăраскалăм?
Çаплах сана ют çĕре
Илсе кайĕ-ши усал?
Ах, телейĕм çук-тăр çав,
Аçу-аннӳ пит пуян!
Хăйсен пуянлăхĕпе
Пăрăнаççĕ çук çынран».

Çапла вара «Çимĕк каçĕ» сыпăк пуçламăшĕнчи малтанхи сакăр йĕрке поэта çулăмпа çунса асапланакан ăш-туйăмăн тĕтĕмне тӳрех çиеле кăла-расран вăхăтлăха та пулин хупласа тăмалли виткĕч выранне кирлĕ пул-нă. Анчах ку малтанлăха кăна. Ку-ратпăр ĕнтĕ, кайрантарах, «çӳллĕ йăмра ăшĕнче юрлакан кайăкăн» ил-тĕни-илтĕнми сассинчен пуçласа, пĕр-пĕрне юратакан вутлă чĕресен чун ыратăвĕпе асапĕ (Нарспие Тăхтаман çураçнă) вĕсемпе пĕрле вулакана та йывăр хуйха ӳкереççĕ.

Татсах калар: çутçанталăка сăнар-лакан картинăсемсĕр поэмăн идейăл-лă-эстетикăллă шухăшĕ чухăнланнă кăна пулĕччĕ, унăн илĕртӳллĕ илемĕ тĕксĕмленĕччĕ те Нарспипе Сетнерĕн ăс-кăмăлне тивĕçлĕ вут-кăвар вула-кана ытлашши пĕçертмесĕрех лăпкăн сӳнсе ларĕччĕ.

К. Иванов произведенийĕсенче ырă геройсем çеç çутçанталăкпа çыхăннă. «Нарспи» поэмăра ак — Нарспипе Сетнер, «Тăлăх арăм» балладăра— упăшки вăрçăра пуç хунă çамрăк хĕ-рарăм. Усал сăнарсене илес пулсан, вĕсене эпир çутçанталăк ытамĕнче курмастпăр та. Ку пурнăç логикипе килĕшет, мĕншĕн тесен çутçанталăка хăйсен чун таппин çăлкуçĕ, ырлăх-савăнăçĕ выранне ăнланакан çынсем çеç унăн аслă илемĕпе нумай тĕрлĕ пурнăçне таранăн туйса, куç тул-лин курма пултараççĕ.

Автор поэмăра пулса иртекен ĕç-сен кирлĕ саманчĕсенче кашнинчех Нарспипе Сетнер таврари çутçанта-лăкпа уйрăлми тачă çыхăннине аса илтерсе пырать. Вĕсем ялан тенĕ пе-кех унăн е лăпкă е урăм-сурăм ахă-рашса кайнă çил-тăвăллă ытамĕнче курăнаççĕ. Пейзаж картинисем час-часах вĕсен шухăш-туйăмне çав тери çывăх тăраççĕ. Геройсем хăйсен пур-нăçĕнче килсе тухнă питĕ йывăр са-мантсенче хăйсен чи аслă тусĕпе— çутçанталăкпа калаçаççĕ, унран пу-лăшу кĕтеççĕ, чун-чĕрене тӳсмелле мар асаплантаракан хуйхă-суйхăн сăлтавĕсене ăнлантарса пама ыйтаç-çĕ. Ку уйрăмах «Вăрманта» сыпăкра вăйлă палăрать. Акă мĕнле кăшкăрса йĕрет Нарспин чунĕ çил-тăвăлпа вут-лă-çиçĕмлĕ аслати ахăрашакан вăр-манпа пĕр-пĕччен пынă чух:

Сĕм-сĕм вăрман, сĕм вăрман,
Мĕншĕн хытă шавлатăн?
Мĕншĕн шăй-шай шăхăрса
Мĕскĕн чуна хăрататăн?
Вăрман тата хытăрах
Шавлать, йĕрет, ахăрать.
Турă çырлах, ан пăрах!
Ахăрсаман хускалать!
Ах, çылăхлă пуçăма
Аçта чиксе хурам-ши?
Ах, çылăхлă чунăма
Епле тытса чарам-ши?

Мĕн-ха ку—çын хăйĕн тĕттĕмлĕх-не пула çутçанталăка чунлă пек ăн-ланни пулчĕ-ши? Çук çав, кунта эпир питех те кăткăс пулăма—этем пурнă-çĕпе ăна хупăрласа тăракан йĕри-тавралăхăн пĕрпĕтĕмлĕхĕпе пĕрлĕхне куратпăр. Шăпах хăйсем çутçанта-лăкпа уйрăлми тачă çыхăннине туй-ни поэмăри геройсене унпа чĕрĕ япалапа сăмахланă пек калаçтараç-çĕ, ирĕксĕр çĕртен, чуна тăвăнтарса, ăна хăйсен ăшчикне кишĕклекен йы-вăр хуйхăпа асап çинчен каласа па-ма хистеççĕ. Çапла вара кунта эпир К. Иванов халăх поэзийĕн тĕслĕхĕ-сем çине мĕнлерех пăхни çинчен тап-ратмалли ыйту патне çитсе тухатпăр.

Чăваш литератури классикĕ хăй геройĕсен чун-чĕрине уçса парас ĕçре халăх юрри-сăввисен чи паха тĕслĕхĕсемпе, вĕсене хăйне кирлĕ пек улăштарса, питĕ пĕлсе те кирлĕ пек усă курнине литературоведенире кăтартса панă ĕнтĕ. Фольклор произведенийĕсенчи сăнарсем е сюжетсем те чылай классиксен, сăмахран, Пушкин, Лермонтов, Кольцов, Некрасов поэзийĕнче, тĕл пулаççĕ. Çавнах совет поэчĕсен, Исаковскин, уйрăмах Твардовскин пултарулăхĕнче те куратпăр.

Паллах, чăваш халăх пурнăçĕпе унăн сăмах халлĕн çӳрекен поэтикăллă творчествине лайăх пĕлнĕ К. Иванов фольклорти чи сулăмлă тĕслĕхсемпе усă курмасăр пултарайман. Кунашкалли паллă вырăс поэчĕсен те чылай, çавнашкал хăшпĕр произведенисене (сăмахран, «Иван ĕмпӳпе çамрăк сыхлавçă тата саттур Калашник хуçа çинчен хунă юрă») хăй те вăл чăвашла куçарнă. Çавăнпа та поэт халăх сăмахлăхĕпе мĕнлерех усă курни, ку ăна мĕн пани, урăхла каласан, çакă унăн произведенийĕсене идейăпа художество енчен мĕн таран пуянлатни çинчен çеç каласа хăварни çителĕксĕр-ха. Кунта паллă сăмах ăстисенчен нумайăшĕ мĕншĕн час-часах халăх творчестви тĕслĕхĕсем патне таврăннин сăлтавне палăртни кирлĕ. Куна фольклорта халăхăн темиçе ĕмĕрсем хушши йĕркеленсе пынă коллективлă ăстăнĕпе художествăллă генийĕ сăнарланса юлнипе çеç ăнлантармалла мар. Ĕçĕ кунта кăткăсрах, çавăнпа та çакна К. Иванов творчествинчи материалсем тăрăх сăлтавлани те методологи тĕлĕшĕнчен пысăк пĕлтерĕшлĕ. Кун пек чухне халăх сăмахлăхĕн произведенийĕсенче çутçанталăкпа этем (общество) пурнăçне мĕншĕн час-часах параллеллĕ илсе кăтартнине ăнлантарса парасси тĕп ыйтусенчен пĕри пулса тăрать. Ăна наука енчен пăхса тухмасăр параллелизм меслечĕ халăх сăмахлăхĕнче, уйрăмах илемлĕ литературăра, мĕншĕн кирлине лайăххăн ăнланма йывăр.

Çынсем тахçан ĕлĕкех хăйсем çутçанталăкăн уйрăлми пайĕ пулнине ăнланма тытăннă. Çакна пур халăхсен халап-юмахĕсем те лайăх кăтартса параççĕ. Анчах авалхи çынсем этемпе çутçанталăкăн пĕрлĕхĕпе пĕрпĕтĕмле çыхăнăвĕн тĕп сăлтавне тавçăрса илме пултарайман. Материллĕ тĕнче аталанăвĕн законĕсене пĕлменни, унăн хăватлă вăйĕсене çĕнтерме хевте çитерейменни çынсен ăстăнĕнче вĕçĕ-хĕррисĕр нумай легендăсемпе халап-юмахсем çуратнă. Вĕсен чи паллă уйрăмлăхĕ ăрупа община çыхăнăвĕсене çутçанталăк çине куçарса кăтартни пулнă. Çавна май çутçанталăк этем шухăшласа кăларнă тем тĕрлĕ асамлă сăнарсемпе тулса ларнă, вăл чĕррĕн те ăслăн, ăнланса çитме çук фантастикăллăн курăннă, этем ăс-кăмăлĕн пур енĕсемпе те палăрса тăнăн туйăннă. Халăхсем историн чи çĕнĕ тапхăрне кĕричченех çутçанталăка çапла ăнланса пурăннă. Историлле чăнлăхăн çав енĕ вырăссен классикăллă литературин нумай произведенийĕсенче сăнланса юлнă. Ку тĕлĕшпе Гоголĕн «Диканька çывăхĕнчи хуторти каçсем» кĕнекине кĕнĕ повеçĕсем те уйрăмах паха тĕслĕх пулса тăраççĕ.

Авалхи çынсем çутçанталăк йĕри-тавралăхĕнчи пулăмсене темле асамлă вăйсем тунă пек ăнлантарма хăтланнă, çав пулăмсене ăрупа община хутшăнăвĕсенчи ĕçсене çывхартса кăтартма пăхнă. Чăнах та, çутçанталăкра социаллă пурнăçри палăрăмсене, улшăнусене хăш енчен те пулин аса илтерекен ĕçпулăмсем пайтах. Сăмахран, çурхи çутçанталăкăн акăш-макăш илемĕ этем пурнăçĕнче çамрăк вăй-хал хĕрӳллĕн тапса тăнă савăнăçлă та телейлĕ вăхăта аса илтерет. Кунсăр пуçне, çав вăхăтра мĕн ĕмĕртенпех чĕрĕ пурнăç çĕнĕрен хăват илсе аталанма пуçлать. Çакă та ĕнтĕ общество пурнăçĕн уйрăм енĕсемпе пĕр майлă килсе тухать. Çутçанталăкра, çын пурнăçĕнчи пекех, тĕрлĕ улшăнусем пулса иртеççĕ, чылай чухне унăн стихийăллă вăйĕсем те тăвăллăн палăраççĕ. Общество пурнăçĕнче те час-часах çавсене аса илтерекен ĕçсене курма пулать. Çавантан килнĕ те, пирĕн шутпа, халăх сăмахлăхĕнче те, илемлĕ литературăра та çутçанталăкри пулăмсене çынсен пурнăçĕн хăшпĕр енĕсемпе анлăн танлаштарса кăтартасси, çыравçăсем çынсен характерĕсене е общество пурнăçĕн мĕнле те пулин енĕсене сăнлас ĕçре пейзажпа усă курасси.

«Нарспи» поэмăри тĕп ĕçпулăмсенче пур çĕрте те этемпе çутçанталăк хушшинчи пĕрлĕх идеи вăйлă сисĕнет. Йĕри-тавралăхри стихийăллă улшăнусем тĕп геройсен тĕрлĕ самантри, тĕрлĕ лару-тăрури чун-чĕре хусканăвĕсемпе пĕр вăхăтра тата килĕшӳллĕн черетленсе пыраççĕ, урăхларах каласан, вĕсем тӳрремĕнех пĕрпĕринпе параллеллĕн çыхăннă. Акă, усал упăшкине Тăхтамана вĕлернĕ хыççăн хăраса-хыпăнса ӳкнĕ Нарспи, Хушăлкаран тухса тарса, вăрмана пырса кĕрет. Вăрман ăна «шăппăн тăрса», ун «чунне хăратса» кĕтсе илет. Çав самантсенче Нарспие йĕри-таврара мĕн пурри пурте чĕрĕ пек, унăн хăрушă ĕçĕ çинчен йăлтах пĕлнĕ пек туйăнать. Ăна «курас тесе ăнтăлса уйăх чупрĕ тахçанччен», «вăрман анчах шавласа юлчĕ Нарспи хыçĕнчен». Сехри хăпнă хĕрарăм «армак-чармак йывăççем пуçĕсене сулаççĕ» пек, хăй «иртсе пынă чух çулне пӳлсе тăраççĕ» пек курать. Çавăн пек сисчӳллĕн те сиввĕн туйăнать ăна вăрман. Çутçанталăк çапла урăм-сурăм хаяррăн ахăрашни Нарспие ырă мар ĕçĕшĕн хăйне инкек килсе çапасси çинчен латтарать. Героиньăн чăтма вăрканине поэт питĕ тарăннăн са панă. Чăваш хĕрарăмĕн хусканăвне лайăх пĕлнĕскер, ла та хытă пăлханса ӳкнĕ шухăш-туйăмне мĕнле те пулин ти монологсем урлă мар мантсенче вăл хăраса е ӳк лянса хăйпе хăй калаçма пу ман та пулĕ), хĕрарăмăн лашнă вăхăтри çутçанталăка çĕпе курса, ун чунĕпе туйса нă тăрăх çырса кăтартнă.

II

К. Иванов хăйĕн произве сенче çутçанталăкра пурнăçăн енĕсем хăватлăн палăрнине, этем хушшинчи кăткăс çыхă çеç мар, çулталăкăн тĕрлĕ вăх че йĕри-тавралăхра пулса улшăнусене те чуна хускатма ласа кăтартнă. Ку енчен «Нарспи» поэмăри пейзаж сем калама çук илемлĕ те пулса тухнă. Ахальтен мар рăс çĕршывĕн вĕçĕ-хĕррисĕр ытамне тĕлĕнмелле чаплă сăнла тартма пĕлнĕ вырăс классик лайăх произведенийĕсен шай рать.

Поэма хĕвел ăшшине пула нен хăватлă вăйне куççуль парăнакан хĕле сăнланă пано лă картинăран пуçланать. рăн кунта хĕвел йышăнать: ха çулталăкри вăхăтсене улăш хĕллехи вăрах сивĕсене сипетлĕ ăшă çуркуннене илсе рет. Акă мĕнле çырать поэ пирки:

Пуш уйăхĕн вĕçĕнче
Хĕвел пăхрĕ ăшăтса.
Силпи чăваш ялĕнче
Юр ирĕлчĕ васкаса.
Тусем, сăртсем хуп-хура
Юрĕ кайса пĕтнĕрен.
Тухать курăк çăп-çăра
Хĕвел хытă хĕртнĕрен.
Сивĕ хаяр хĕл иртет.
Каять йĕрсе, хурланса;
Сив куççулĕпе йĕрет
Иртнĕ куншăн хуйхăрса.

Шухăшра вулакан куçĕ хăватлăн çĕнтерсе килекен нен курăмлă ӳкерчĕкĕсем лĕн те илемлĕн шăвăнса Çутçанталăкри çавнашкал пулакан улшăнусен тĕп сăлта вел ăшăтса пăхни. Çавăнтан те поэт пĕтĕм çын чылайран сăхласа кĕтнĕ çуркуннене Çак миниатюрăллă картина эпир, юр хăвăрт ирĕлнĕ май, тусем хуралса пынине, сивĕ пе йĕрсе хĕл иртсе кайнине, куçне савăнтарса, пурнăç çĕклесе, йĕри-тавралăхри çĕр

...ма тытăннине куратпăр. ...сакăн хыççăнхи çирĕм ...сивĕ хĕле çĕнтернĕ çуркун... пĕтĕм тулли илемĕпе, акăш... ...ерсе кайнă хирĕ-вăрманĕ... ...умне килсе тухать. Йĕри... ...пур çĕрте те пурнăç хăвачĕ ...рать: сывлăшра тĕрлĕ-тĕрлĕ ...шăрши сарăлнă, çўлтен, пĕ... ...«тăри юрри илтĕнет». ...çуркунне хайĕн шăранса ...улса тăкăнакан çутă иле... ...те мар, выçăллă-тутăллă си... ...ыççăнхи пĕтĕм улшăнăвĕсем... ...чунне килентерсе савăнта... ...мĕншĕн тесен пурнăç малашлă... ...кашни таппипе уйрăлми çы... ...Çуркуннене кашни çын хăйне ...ратать, анчах та ăна кĕтмен, ...пĕртемен, хĕвелĕн ăшă па... ...ытамĕнче чунĕ çĕнелсе çам... ...е савăнăçлăн туйман этем ...пулĕ.

...нумай сăмахлă мар, калас ...кескен, çав вăхăтрах питĕ ...уçса парать те, вăхăтпа ...кăн чĕрĕ вăйĕ хăйĕн пĕ... ...ĕ-тарăнăшĕпе чуна тытса ...т çанталăка асăнмасăрах ...ть-ха, çапах та вулакан ...ăшă сывлăшне, лăпкă кун ...«çўлте, пĕлĕт айĕнче тă... ...илтĕнниинченех» тавçăрса ...ăр: тăри лăпкă уяр çан... ...çеç тўпене çĕкленсе юр...

...тухса тăраççĕ поэмăра ...картинăсем. Вулакан каш... ...сеиче çĕннине, хăй чунĕ... ...хине тупать. Кашни са... ...вĕр-çĕнĕ курăм-пулăмлă ...тĕнчи кунта ытла та ...юлмалла хăйне еверлĕ ...юлнă.

...кĕркуннехи вăхăта кă... ...ан, ун выранне поэтăн ...ажа сăнлакан икĕ хитре ...Пĕринче, «Кĕркунне» сăв... ...ун чухнехи чи паллă ул... ...инчен ак çапла çырать:

...тать ĕнтĕ кунсерен,
...ĕнтĕ кĕркунне.
...кайăк сассинчен
...кĕрет чĕрене.
...-карти кайăксем
...тинĕс леш енне.
...йывăçĕсем
...сарă тумтирне.
...кулать сайрарах,
...пĕтнĕ чечексен,
...ярĕ ак часах
...кунне те вăрансан.

...кунта лирикăллă герой ...салху шухăш-туйăм вă... ...çывхаракан кĕркун... ...картинисене курать. Çан... ...пырать, йывăççене са... ...тарать, вĕçен кайăксен ...сисем çынна хуйха ўкер... ...ттараççĕ. Чечексен те шăрши сўрĕлнĕ, мĕншĕн тесен вĕсене пурнăç сĕткенĕ парса тăракан хĕвел хутран-ситрен çеç курăнакан пулнă.

К. Иванов произведенийĕсенче çулталăкри тĕрлĕ вăхăтсем çинсемшĕн ахаллĕн, сисĕнкĕсĕр иртмеççĕ. Вĕсем этеме е пурнăç хăвачĕ парса хавхалантараççĕ е иртсе кайнă савăнăçлă кунсемшĕн тунсăха ўкереççĕ т. ыт. те. «Нарспи» поэмăра, сăмахран, çуркуннешĕн пĕтĕм Силпи халăхĕ, уйрăмах ача-пăча, хытă хĕпĕртенĕ. Ку вăхăтра пĕтĕм çутçанталăк çĕнелет-çке-ха, пур йывăç-курăк ешĕл тум тăхăнать, вĕсенчен ырă шăршă сарăлать, кайăк-кĕшĕкĕ тем тĕрлĕ сасăллăн юрăкĕвĕ шăрататать. Мĕнле-ха савăнмĕ çав вăхăтшăн этем чунĕ! Ку çеç те мар-ха, çуркунне хĕл каçиччен хуçалăхĕ хăрăнса çитнĕ хресчен пурнăçне те чылай çăмăллăх кўрет. Çитменнине вăл — ака-суха вăхăчĕ те. Çанталăк лайăх тăчĕ пулсан, хресчен çынни пур ĕçе те тума ĕлкĕрет, ку ăна малашнехи пурнăçĕ кăштах та пулин лайăхланасса кĕттерет. Çапла вара, поэма вулакана пурнăçăн тĕрлĕ енĕсем çинчен шухăшлаттарать, кунпа пĕрлех Силпи çыннин хуйхи-суйхипе шухăшĕ-кăмăлĕ çинчен те кăмăла хускатса каласа кăтартать. Çутçанталăкăн картинисене поэт хăй халлĕн çеç илмест, вĕсене пур çĕрте те пекех çын пурнăçĕпе çыхăнтарса пырать. Çуркуннепе ун чун-чĕри хавасланхпа тулать пулсан, çу кунĕсем иртни, тавралăх çаралса пыни ăна салхулататать, тек нихçан та таврăнайми иртсе кайнă кунсем çинчен шухăша ярать.

III

«Нарспи» поэмăра çутçанталăк картинисем тĕп геройсен шухăш-кăмăлĕпе питĕ килĕшўллĕн улшăнса пыраççĕ. Нарспипе Сетнерĕн чунĕ тăвăнса çитнĕ вăхăтра çанталăкĕ те урăм-сурăм, вĕсем лăпланарахпа вăл те тўлекленет.

Поэмăри чылай вырансенче çутçанталăк Нарспипе Сетнер чун-чĕри, шухăш-туйăмĕ, кăмăлĕ. хуйхи-суйхипе савăнăçĕ витĕр сăрхăнса курăнать, ку вара вĕсен ăс-кăмăлне лайăхрах ăнланса илме пулăшать. Илер-ха «Вăрманта» сыпăкри йĕркесенех:

Шавлать, кашлать сĕм вăрман,
Вĕçĕ-хĕрри курăнмасть,
Кутсăр-пуççăр çил тухсан,
Чарăнассăн туйăнмасть.
Шавлать, кашлать сĕм вăрман,
Тамăкри пек ахăрать.
Те арçури, те шуйттан
Çав териех ашкăнать.
Тапхăр-тапхăр çил килет
Пăлтăр-пăлтăр çавăрса.
Тĕттĕм вăрман ўхĕрет
Çĕре çитех авăнса.
Хура пĕлĕт пĕрмаях
Шăвать вăрман тăрринче,
Ярать çиçĕм çĕр çурсах
Хура пĕлĕт хушшинче.
Аçа çапать, шартлататать.
Пĕтĕм тĕнче кисренет.
Çумăр çырма пек юхать,
Лупашкасенче кĕрлет.

Мĕн ку? Ахаль кăна картинă-ши? Çапла та темеллеччĕ-тĕр, енчен, поэт çав хăрушла ахăрашса тулашакан вăрмана Нарспие илсе пыман пулсан. Хăйне хĕнесе асаплантарса çеç пурăннă усал упăшкине ытла та кураймн пулса çитнĕ, хăй чысне, чун илемĕпе юратăвне хўтĕлесе, ăна тивĕçлипе таварнă Нарспи Хушăлкаран çĕр варринче Силпи ялне тухса тарать, анкарти хыçĕсемпе иртсе вăрмана пырса кĕрет, пĕртен-пĕр савнă Сетнерĕ патне васкать. Вăл ытла та хыпăнса ўкнĕ, çанталăкĕ те ун ăшчикĕ пекех хăрушла асар-писеррĕн тулашать. Анчах çил-тăвăл ахăрашни те, çĕрлехи пăч тĕттĕм те, татти-сыпписĕр ялтăртатса çиçекен çиçĕм те, аслати кĕмсĕртетни те, çумăр çапса çуни те, хăрани те Нарспие савнă тусне мантараймасть. Вăл пурнăçĕнчи чи йывăр самантра та хăй пекех чунне тăвăнтарса хуйхăракан Сетнере аса илет.

Нарспие Тăхтаман асапĕнчен çăлма тесе çĕр хута Хушăлкана кайма тухнă Сетнер чунĕ кўтсе çитнĕ самантра хăйĕн вĕри çамрăклăхĕ чухăнлăха пула çеç телейсĕр килсе тухнине йăлтах ăнланса çитет. Çавă кăна чарса тăнă та Нарспипе иккĕшне мăшăрланма. Чухăнлăх хăй çеç пулсан, темех марччĕ-ха, чун савнийĕпе иккĕшĕ çитмен пурнăçа, çуклăха мĕнле те пулин чăткаласа ирттерĕччĕç, пĕрле çеç пуласчĕ вĕсен, анчах чи усалли кунта тепри пур. Вăл—çав вăхăтри обществăн класлă йăли-йĕркисем. Çавсем пурте пĕрле пĕр каварлă пулнипе юратакан чĕресене — чухăн каччăпа пуян çын хĕрне — телейлĕ мăшăр пулма пўлсе-сирсе тăраççĕ.

«Вăрманта» сыпăкра поэтикăллă рефрен (пĕрпек е пĕр майлă йĕркесем) питех те пысăк пĕлтерĕшлĕ пулнине уйрăмах палăртмалла. Вăл тĕп геройсен чун тулашăвне, тăвăнса çитнĕ ăшчикне хăйсен пĕтĕм тарăнăшĕпе уçса пама пулăшать, поэмăн чи вăйлă кульминациллĕ саманчĕсенчен пĕрне питех те çивĕчлетсе палăртать.

Чунĕ тулашнипе, ăш хыпса çуннипе акă мĕнле сăмахсем калать Сетнер вăрманпа иртсе пынă чух:

Хура вăрман, сĕм вăрман,
Мĕншĕн хытă шавлатăн?
Савни пекех юрласа
Вилнĕ чуна хăрататăн?
Тĕттĕм вăрман, сĕм вăрман,
Ан ултала тăлăха,
Савни пекех юрласа

Ан хăварсам хурлăха.
Аслă вăрман, сĕм вăрман
Мана чăнне кала-ха!
Мĕскĕн чуна шеллесе
Чун савнине кăтарт-ха.

Кунти тĕрлĕ йĕркесенче çĕрлехи вăрмана «сĕм-сĕм», «хура», «тĕт-тĕм», «аслă» эпитетсемпе сăнарлани Сетнерĕн хуйхи мĕн тери пысăк пулнине пушшех вăйлатса кăтартать. Çав хуйха сирсе яма, ăна мĕнпе те пулин лăплантарма пулăшаканни никам та çук. Çапла вара çутçанталăкпа калаçни, ăна хăйĕн чун асапĕ çинчен хыпăнса каласа пани çеç Сетнер ăшчикне кăштах пусарма пултарнă. Кунсăр пуçне тата пĕрешкелтерех, анчах питĕ динамикăллă пейзажпа усă курни вăл Нарспие темле пулсан та тупма, ăна тамăкри пурнăçран çăлса тухма хăюллă та çирĕп шухăш тытнине витерӳллĕн палăртма кирлĕ пулнă.

Нумайччен утать Сетнер вăрманпа. Сасартăк—пач кĕтмен тĕлпулу. Çавна май геройсен шухăш-туйăмĕсем самантрах улшăнаççĕ, вĕсен чун-чĕрине вĕçĕ-хĕррисĕр савăнăç тытса илет. Çакна та поэт тĕлĕнмелле илемлĕ пейзаж картинисен фонĕнче кăтартса парать:

Икĕ савни пĕрлешсен,
Пуçне тайрĕ ват юман.
Пĕр-ик тапхăр çил вĕрсен,
Шăп лăпланчĕ сĕм вăрман.
Хура пĕлĕт саланса
Пĕтрĕ вăрман хыçĕнче,
Хĕвел пăхать шăратса,
Кайăк юрлать йăвинче.
Курăк çинчи сывлăма
Хĕвел парать ăшшине.
Икĕ чуна савăнма
Хĕвел парать çуттине.
Ялтăртатать ырă кун,
Усал кунăн мĕн ĕç пур?
Савăнса утать ик чун,
Çичĕ ютăн мĕн ĕç пур?

Куратпăр, мĕн тери килĕшӳлĕх кунта! Геройсем тĕл пулчĕç, вĕсем халь нихçанхинчен те телейлĕ, савăнăçлă. Вĕсене кура çанталăк та самантрах улшăнать, йĕри-тавралăха тулли илем кӳрсе, хĕвел пăхма тытăнать, пур çĕрте те çап-çутă пулса килет. Çапла вара пейзаж, сăнарсен шалти туйăмĕсемпе çыхăнса, вĕсене шалтан пуянлатса пырать. Паллă-ха, произведенире герой хăй халлĕн çеç пурăнмасть, унăн характерĕ вулаканшăн ытти çынсемпе хутшăннă чух уçăлса çитет. Унпа çутçанталăк хушшинчи тачă çыхăнура та çавах: унăн ăс-кăмăлĕ йĕри-таврари ĕçсемпе пулăмсене мĕнлерех курнинче, вĕсене мĕнле йышăннинче, вĕсем çине хăш енчен тата мĕнле пăхнинче палăрать.

Этем çутçанталăка курать-туять çеç мар, вăл хăй те ăна пултарнă таран улăштарса çĕнетме тăрăшать. Çутçанталăк та этемшĕн пассивлă мар. Вăл хăйĕн хăватлă вăйĕпе, нумай вăрттăнлăхĕсемпе, вĕçĕмсĕр улшăнса-аталанса пынипе çын чунĕнче тĕрлĕ вăхăтра тĕрлĕ туйăмсем çуратать. Çакна этем ăс-кăмăлĕпе шухăш-туйăмĕнчи чи пĕчĕк улшăнусене те курма пĕлнĕ çивĕч сисĕмлĕ поэт произведенире те çавнашкалах кăмăла тытса илмелле ăста çырса кăтартать.

Каларăмăр ĕнтĕ, К. Иванов «Нарспи» поэмăра хăйĕн тĕп геройĕсемпе çутçанталăк хушшинче часчасах параллельсем туса пырать. Сăмахран, «Çимĕк иртсен» сыпăк пуçламăшĕнче поэт çурхи шавлă уяв хыççăн вăхăт пĕр майлăрах ĕçсемпе иртсе пыни çинчен калать, унтан вара, поэтикăллă параллельсемпе усă курса, вулакан умне çакăн пек картинăсем кăларса тăратать:

Хирте ана айĕнче
Çерем лап-лап касăлать;
Усал хуйхă-суйхăран
Нарспи чунĕ касăлать.
Хура çава айĕнче
Курăк ваш-ваш йăванать;
Усал хуйхă-суйхăран
Нарспи пуçĕ усăнать.
Куллен-кунах тĕнчене
Хĕвел хĕртнĕçем хĕртет;
Хуйхă-суйхă кунран-кун
Нарспи чĕрине çиет.

Çак параллельсем Нарспин каччă тухнă хыççăн Тăхтаман килĕнчи пурнăçĕ ытла та салхуллă та хурлăхлă иртсе пынине систереççĕ, вăл хăрушă инкеке килсе çакланнине вулакана пĕтĕм чĕрепе туйтараççĕ, пурнăçри тĕрĕсмарлăхсем çинчен, укçа-тенкĕ хуçаланакан тĕнчере этеме ним вырăнне те картманни çинчен шухăшлаттараççĕ.

Поэмăра тĕп сăнарсен шухăш-кăмăлĕпе пĕрпек килмен, урăхларах каласан, питĕ контрастлă пейзаж картинисем те пур, анчах вĕсем сайра тĕлпулаççĕ. Çавăн пек тĕслĕхсенчен пĕрне пурнăçăн тĕрлĕ енĕсене сăнланă «Нарспи ĕçĕ» сыпăк пуçламăшĕнче куратпăр:

Хĕвел тухать, улăхать
Çӳлĕ тусен тăррине.
Хăй ăшшипе çутатать
Таçти-таçти çĕрсене.
Çак çуллахи ырă ку...
Хушăлкана та савать,
Пур тĕнчери чĕрĕ чу...
Ташлать, сикет, савăн...
Ячĕç юрă юрласа
Сĕм вăрманти кайăксе...
Акăшсем пек ярăнса
Анчĕç шыва сар хĕр...
Анчах акă шурă пӳр...
Пĕр сасă та илтĕнме...
Шурă пӳртре çĕнĕ çы...
Ларать, пуçне çĕклеме...
Ирех хырăм тăрантса
Кайрĕ хире Тăхтаман,
Пуçне чиксе хуйхăрса
Ларать арăмĕ паян...

Куратпăр ĕнтĕ, малтанхи ... йĕркинче К. Иванов илемлĕ ... нĕн картинине сăнласа парать, ... тухнă хыççăн пĕтĕм чĕрчун ... «юрлать, ташлать, савăнать» ... кун килсе çитнĕшĕн хĕпĕртет ... кăн хыççăнхи сакăр йĕркере ... талăка мар, çав тери ху... Нарспие куратпăр. Кунта ... героиньăн шухăш-кăмăлне, ... рине пачах та палăртмасть, ... рĕçле майлă килсе тухать. ... вара антитеза вулакана пу... хире-хирĕçлĕ самантсене, гер... ăшчикĕ мĕн тери тăвăнса ... тарăнрах туйса ăнланма пу...

«Нарспи» поэмăра çутçан... картинисемпе ĕçчен чăваш ... ĕлĕкхи тертлĕ те асаплă ку... сарлакан кăтартса пама усă ... Вĕсем пулăшнипе вулакан ... эстетикăллă туйăмĕсене вăй... тăван çутçанталăкăн аслă ... унăн хăватлă творчествăллă ... не çывăхрах ăнланнипе пĕрле ... чаплă произведенин ытараймм... мĕпе хăй вăхăчĕшĕн çав тери ... пулнă социаллă хăватне те чу... не илет. Классика нихçан та ... мест, нихçан та ăна «кирĕк» ... мест. Çавăн пек çутă шăпа «Н... поэмăн. Пайтах, пайтах çулсе... се пырĕç, çĕнĕ ăрусем килĕç, ... пулин те, вăл хăйĕн иксĕлми ... пе, тарăн шухăшĕпе, чаплă ... семпе ĕмĕр-ĕмĕрех халăхра ... çынсене инкек-синкекпе ... суйхă кăна кӳнĕ тахçанхи ... саманана сивлесе, хамăр ... тата пуласлăхри ирĕк те çут... нăçа ытларах та ытларах ... вĕрентĕ.

Иван ЗОТ...